

OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİM OKULLAR (Eğitim-Yönetim-Denetim)

*Erdoğan KESKİNKILIÇ**

ÖZET

Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti yönetimi altında Müslüman toplumla birlikte 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar birlikte yaşamışlardır. Devlet, Gayrimüslim toplumu ötekileştirmeden belli hukukî şartlar altında entegrasyonunu sağlamaya çalışmış, onları devletin ve toplumun farklı bir parçası olarak algılamıştır. Bu süreçte eğitim-öğretim faaliyetlerini de bu anlayış içinde değerlendirmiştir. Bu eğitim-öğretim kurumları bir takım yenilik ve değişikliklere uğramakla birlikte modern dönemlere kadar devam etmiştir. Devlet yöneticileri, Gayrimüslim eğitim kurumlarını özellikle 19. yüzyılın başından itibaren bir sistem dâhilinde denetim altına almaya çalışmıştır. Devletin bu denetim yetkisini kullanması, yer yer okul yöneticileri ve Gayrimüslim ruhanî kişiler tarafından benimsenmemiştir. Bu husus, devlet ile Gayrimüslim tebaa arasında bir takım sıkıntuların doğmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketine önemli katkılarda bulunan bu okullara, yasak olmasına rağmen kimi Müslüman yönetici ve zengin kişiler, eğitim kalitesi yüksek olduğundan çocuklarını göndermişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Gayrimüslim Okullar, Ötekileştirme, Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi.

Gayrimüslim Okullar tabiri, Osmanlı Devleti yönetimi altında Müslüman olmayan tebaa çocuklarının eğitim-öğretim aldıkları okulları ifade etmektedir. Bu tabir, modern anlamda azınlık okullarına tekabül etse de, azınlık kavramı modern bir kavram olduğundan Osmanlı Devleti'nin her dönemi için kullanılması sakıncalıdır. Bununla birlikte İngilizce kaynaklarda konu ile ilgili “minortiy education” ve “minortiy school” gibi kav-

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ekeskinkilic@fatih.edu.tr

ramlar kullanıldığından Türkçe yazılan eserlerde ister istemez Osmanlı Devleti'nin her dönemi için azınlık okulları kavramı kullanılması yaygın bir hata haline gelmiştir. Bu çalışma, konu ile ilgili literatürdeki tekrarlardan ziyade¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Katoloğundaki ilgili belgeler başta olmak üzere diğer kataloglardaki belgeler merkezli hazırlanmıştır. Makalenin amacı, Osmanlı tebası olan gayrimüslimlerin açtıkları okulların 20. yüzyılın başına kadar olan süre içinde eğitim, denetim ve yönetim fonksiyonlarını incelemektir.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'daki Rum din adamlarına kendi törelerine göre patriklerini seçmelerini istemişti. Din adamları, Georgios Scholarius'u Gennadios unvanıyla patrik olarak seçtiler. Fatih seçilen yeni Patriği onaylayıp, kendinden önceki patriklerin yetkilerine sahip olduğunu bildirmişti. Bu husus Fatih'in yeni patriğe verdiği kabul edilen bir berat ile resmîleştirilip, Rumların eğitim-öğretim işlerinin de patrik tarafından yürütülmesi esası benimsenmişti. Bu uygulama ileride sistemleşecek ve bir gelenek halini alacaktır. Bu gelenek ve sistemin meşruluğu ise, hiç şüphesiz İslam hukukuna dayanmaktadır. Başka bir tabirle bu okullar, İslam hukuku çerçevesinde devam edegelen, müsamahaya dayalı hukukî ve kazaî muhtariyet haklarına istinaden kurulmuş eğitim müesseseleridir.²

İstanbul'un fethiyle, Osmanlı Devleti yeni bir tebaaya, Rumlar da yeni bir devlet ve onun yönetimiyle karşı karşıya kalmışlardı. Devlet, bu yeni tebaasıyla daha baştan arasına derin ve keskin hatlar koymayıp onları ötekileştirmeden belli hukuk şartları altında içselleştirmiştir. Yeni tebaa da kendisinden olmamasına rağmen, kendisine tanınan temel hakların sağlandığı yeni hukukî durum altında belli görev ve sorumlulukları yerine getirmek şartı ile yeni bir yönetime sahip olmuştu. Osmanlı Devleti'nin belirlediği hukukî normlar sadece Rumlar için değil, Katolik Latinler ve diğer Müslüman olmayan unsurlar için de geçerli idi. Anılan bu sistem içindeki Gayrimüslimler, İslam hukuku literatüründe zimmî sıfatı ile tanımlanmıştır. Devletin bu zimmî tebası Müslümanlarla yan yana ama bazı konularda

¹ Macit Kenanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), İstanbul 2008, s. 181-203.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, *History of the Ottoman State, Society & Civilization*, İstanbul 2002, II, 507.

farklı hukuka bağlı olarak Tanzimat Fermanı ilan edilinceye kadar yaşamışlardır. İşte bu yeni şartlar altında ilk dönemlerde kilisenin içinde bir bölüm ya da yanında bir odada başlayan eğitim, zamanla kontrol kilise yönetiminde olmak üzere farklı mekânlara taşınmıştır. Temel dinî bilgiler ve ayinlerin öğretimi üzerine kurulan Gayrimüslim tebaa okullarının çoğu, giderek dünyevi bilimlerin öğretildiği eğitim kurumları haline getirilmiştir. Tek odalı mekânlardan çok sınıflı okullara geçerken, din adamlarından oluşan öğreticiler yerlerini laik öğretmenlere³ bırakarak eğitim anlayışı genişlemiş ve derinleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesine paralel olarak Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu da artmıştı. Devletin komşu Hıristiyan devletlerle siyasî ve ticarî ilişkilerinin artması, Müslüman olmayan tebaanın eğitimini de etkilemiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde 1535 yılında Fransızlara tanınan kapitülasyonlar, sadece politik ve ekonomik alanlarda gerçekleşmeyip, zamanla eğitim alanına da sıçramıştır. Devletlerin karşılıklı bu ilişkilerinden istifade etmek isteyen Avrupalı bazı dinî kurum ve gruplar, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim tebaasının eğitimi ile de ilgilenmişlerdir. Bu sınır dışı dinî ilgi, hızla artmış çok çeşitli sosyo-politik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Modern dönemlerde misyonerlik hareketine dönüşen ve bu hususa katkıda bulunan yabancı okulların hedef kitlesi Gayrimüslim Osmanlı tebaasıydı. Osmanlı tebaası olmayanlar tarafından kurulan ve misyoner okulları olarak da anılan yabancı okullar, konu olarak bu çalışmamızın dışında kalmaktadır. Yabancı okulları konusu, Şamil Mutlu tarafından ağırlıklı bir şekilde Osmanlı arşiv vesikalarına dayanılarak 2000 yılında doktora konusu olarak çalışılmış 2005 yılında *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* ismi ile kitap olarak basılmıştır.

Osmanlı klasik dönemine ait gayrimüslim okulların eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili literatürdeki eserlerde ayrıntılı bilgi aramak anlamsızdır. Bu yaklaşım o kadar barizdir ki konuya ilişkin en kapsamlı eserlerde bile klasik döneme ilişkin açıklamalar çok kısa ve genel ifadelerle geçiştirilmektedir. Bu konuda en hacimli esere sahip olan O. Nuri Ergin bu döneme

³ Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim mezheplerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden yapılanmaları ile ruhban sınıfı olmayan gayrimüslimlerin cemaat yönetimlerine girip okul yönetimlerinde de etkili olmuşlardır.

ilişkin açıklamalarını yaparken Tanzimat öncesi döneme kısaca göz gezdireceğini ifade etmektedir.⁴ Bu münasebetle konu erken modern ve modern dönemler üzerinde tartışılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Rum tebaasının eğitimi, 16., 17. ve 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar patrikhanenin egemenliğinde dinî kimliği ağırlıklı bir yapıda idi. Bu yapı 1776'da yapılan kilise içi reformlarla yönetimde tüccar kesiminin söz sahibi olmasıyla değişti. Ticarî düşüncenin öne çıkmasıyla, Rum eğitiminde kilise baskısının azalması sağlanmıştı.⁵ Böylece eğitimde dünyevileşme prensibi başlamış, okul programları da bu yeni anlayışa göre yapılmıştı. Benzer bir husus Ermeni okulları için de geçerlidir.⁶ 16. yüzyılda oldukça gelişmiş bir eğitim sistemine sahip olan Yahudiler, 17. ve 18. yüzyıllarda Rum ve Ermeni milletlerinin gösterdiği gelişmenin tersine bir gerileme göstermişti. Bu gerileme ile Yahudiler, ticaretteki önemlerini kaybetmişler ve Osmanlı sarayındaki doktor, banker ve tercüman olarak yerlerini Rum ve Ermenilere kaptırmışlar ve kendilerini mistisizme vermişlerdir.⁷ 1860'dan sonra düzenlenen millet nizamnamelerinde, Gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri ile görevli ve yetkili organları belirlenmiştir. Buna göre Rumlar içinde millet okullarının yönetimi ve denetimi Muhtelit Meclis'e; Ermenilerde, bu amaçla kurulan Maarif Komisyonu'na ve Musevilerde ise Cismanî Meclis'e verilmiştir. Bu organlar, okulların ders programlarını istedikleri gibi belirleyebilme hakkına sahip kılınmışlardır.⁸

Gayrimüslim okul ve öğrenci sayıları hakkında farklı kaynaklarda birbirini tutmayan rakamlar bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi, okulların başta devlet denetimine tabi tutulmamasından kaynaklanmaktadır. Bu okullar bilinçli olarak ancak 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile denetim altına alınmak istenmiştir. İleride ayrıntılı olarak bahsedilecek ve büyük bir ihtimalle 1894 yılına ait dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın hazırladığı rapora göre 4.547, İstatistik-i Umûmiye İdaresi

⁴ Macit Kenanoğlu, a.g.m., s. 182.

⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşum ve Dönüşümü*, Ankara 1999, s. 32.

⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 35.

⁷ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 36.

⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s. 177.

tarafından hazırlanan Devlet-i Aliyye-i Osmanî'nin 1897 senesine Mahsus İstatistik-i Umûmiyesine göre ise 6.739 adet okul bulunmaktadır.

Tanzimat Fermanı ve Fermanın Etkilediği Dönem

Gayrimüslim Osmanlı tebaanın eğitimi, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile yeni bir safhaya girmiştir. Fermanda Gayrimüslimlerin eğitim ve okulları ile ilgili açık ve belirleyici bir hüküm yoktu. Fakat genel olarak Gayrimüslim Osmanlı tebaasına tanınan yeni hukukî hakların oluşturduğu atmosferde Gayrimüslim okulların açılışına devlet göz yummuştu. Bu girişim fiilî bir durum oluşturmuştu. Devlet, tebaasının tamamını kucaklayıcı yeni politika geliştirmeye çalışıyordu. Bu süreçte mevcut veya açılacak olan okulların hangi kanun çerçevesinde değerlendirileceği belirsiz olduğundan bu durum zamana bırakılmıştı.

19. yüzyılın ilk yarısında hızla gelişen siyasi olaylar, Osmanlı Devleti'ni çeşitli ittifaklara sürüklemişti. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olarak tayin edilmesinden beri, Akdeniz'de sınırı olan ya da Akdeniz havzasında politika üretmeye çalışan devletlerin hareket alanlarının merkezinde Osmanlı Devleti'nin toprakları bulunmaktaydı. 1840 yılında Lübnan bunalımı ile başlayıp Boğazların uluslararası bir problem haline sokulması gibi hususlar, Osmanlı coğrafyasında çok yönlü politikalar üretilmesinin bir göstergesiydi. Bu gelişmeler, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı cephede yer aldıkları 1853-56 Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı'na kadar devam etti. Savaşın sonunda Paris'te imzalanan anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin toprakları Avrupalı devletler tarafından garanti altına alınıyordu. İstanbul'da ise, Paris Anlaşması'ndan önce Islahat Fermanı ilan edilmişti. Bu fermanla Gayrimüslim tebaanın hukuku daha derinleşmiş ve genişletilmişti. Bunlardan biri de hiç şüphesiz eğitim alanı idi. Fermanda bu husus:

“ahalisi cümleten bir mezhebde bulunan şehir ve kasaba ve kar-yelerde icra-yı ayine mahsus olan ebniyyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillû sair mahallerin hey'et-i asliyeleri üzere tamir ve terimlerine bir gûna mevanî ika olunmayıp böyle mahallerin müceddeten inşâsı lâzım geldikçe patrik veya rüesa-yı milletin tasvibi halinde bunların resm ve suret-i inşâsı... her bir cemaat-ı maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yap-mağa mezun olup fakat bu makule makâtib-i umumiyenin usûl-i

tedrisi ve muallimlerin intihabı azası taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması ”.⁹

olarak ifade edilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği yeni hukukî ortam ve yeni düzen, Gayrimüslimleri bir önceki döneme göre daha serbest kılıyordu. Bu serbestiyet düşüncesi eğitim alanını da şüphesiz derinden etkilemişti. Tanzimat Fermanı'nda Gayrimüslimlerin eğitim alanı ile ilgili hususlar yazılı olarak belirtilmemesine rağmen, Islahat Fermanı'nda devletin Gayrimüslim tebaanın eğitiminin yapıldığı okullar üzerindeki denetim ve gözetim hakkı belirtilmişti. Oysa devlet kendi okulları için 1846 yılında Maarif-i Umumiye'nin gösterdiği gerekçeye dayanarak Esat Efendi başkanlığında Mekâtib-i Umûmiye Nezareti kurdu. Bu nezaret, icra organı durumunda olup yetki sahası, Müslüman öğrencilerin eğitim aldığı devlet okulları olan sıbyan ve rüşdiye okulları ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle söz konusu nezarete merkezî maarif teşkilatının kuruluşuna doğru atılmış önemli bir adım gözüyle bakılmaktadır.¹⁰

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar Gayrimüslimlerin Osmanlı Devlet protokolünde statüleri farklı idi. Rumların statüleri, diğer Gayrimüslim tebaadan önde idi. Bu Ferman'da, Gayrimüslimlerle hukukî olarak eşit hale getirildiklerinden dolayı sadece Müslümanlar tepki göstermediler; aynı zamanda Rumlar da, kendilerinin statülerinin diğer Gayrimüslimlerle eşit hale gelmesinden rahatsız oldular. Bu rahatsızlıklarını Islahat Fermanı okunduktan sonra dua kısmında dile getirdiler.¹¹ Rumlar bu tepkilerini, ileride değinileceği gibi hükümetin okullar konusundaki uygulamasında da göstermiştir.

Eğitim

Maarif Nizamnamesi ile başlayan süreçte, Gayrimüslim okulların yönetiminin her aşamasını belirleyen tüzükler oluşturulmuştu. Bunlardan biri de, açılması düşünülen bir okul için gerekli şartların belirlenmesiydi. İstanbul ve taşrada zamana bağlı farklılıklar olmakla birlikte genellikle yeni bir okulun açılması için aşağıda belirtilen şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

⁹ *Düstur*, 1. Tertip, İstanbul 1289, I, 7.

¹⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 36-37.

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, yay. Cavid Baysun, Ankara 1986, s. 67-70.

- 1- Müracaat dilekçesi
- 2- Zaptiye Nezareti'nden alınan iyi hal belgesi
- 3- Muhtardan alınacak ilmühaber
- 4- Okulu açacak kişinin okuryazar olması
- 5- Okulun yönetim şekli
- 6- Okulun eğitim şekli
- 7- Okulun eğitim heyeti
- 8- Okutulacak derslerin listesi
- 9- Okul olacak binanın sıhhi durumu
- 10- Okul programı ve müfredatı

Yukarıdaki şartların yerine getirildiğine dair evrakın içinde bulunduğu bir dosya ile Maarif Nezareti'ne müracaat edilmesi gerekiyordu. Ancak okulun statü ve özelliklerine göre yer yer başka bilgileri içeren evrak da ilave edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.¹²

- 1- Mektebin Yeri: Kumkapı Patrikhane Caddesi 15 numara
- 2- Okulun Ünvanı: Gündüzlü ve Yatılı Miricanyan Dil Okulu
- 3- Eğitim Yılı: Yarı iptidai yarı yüksek olarak toplam 6 yıl
- 4- Öğrencilerin Uyuşuğu ve Mezhebi: Osmanlı- Ermeni Milleti
- 5- Gündüzlü Öğrencilerden Alınacak Ücret: İptidai Sınıf (ilk üç sene) aylık 30-40-50, Yüksek sınıflar için aylık 60 kuruş
- 6- Yatılı Öğrencilerden Alınacak Ücret: İptidai sınıf için yıllık 25, Aliye için yıllık 30 Osmanlı lirası

Öğrencilerin Ücretlerini Ödeme Şekli: Gündüzlü öğrenciler 2 aylık, yatılı öğrenciler 6 aylık peşin

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF.MGM), 1/18.

TABLO 1: Öğretmenler Listesi

<i>Öğretmen İsimleri</i>	<i>Mezun Olduğu Yer</i>
Muallim Naci Efendi	Bilinmiyor
Mösyö Dübova	Mekteb-i Sultanî Hocası
Kirkor Efendi Zakaryan	Mekteb-i Sultanîden mahreç Mühendis
Mihran Efendi Askanaryan	Patrikhane Meclisinden Diplomalı Hoca
Haçin Efendi Tahtacıyan	Patrikhane Meclisinden Diplomalı Hoca
Vahan Efendi	Venedik Mektebinden Diplomalı
Mihran Efendi	Diplomalı Osmanlıca Muallimi
Doktor Tırafyan Efendi	Paris'ten Diplomalı
Mösyö Müvaro	Bilinmiyor

Gayrimüslim okulların programları incelendiğinde genel olarak, 3. sınıftan itibaren Türkçe ve 6. sınıftan itibaren Osmanlı Tarihi derslerinin okutulduğu görülmektedir. Bu husus, okullardaki çocukların asimilasyona tabi tutuldukları anlamına gelmemektedir. Aksine aynı devlet çatısı altında yaşadıkları diğer milletlerle ortak yaşam kültürünün temel dinamiklerine bağlılık anlamına gelmektedir. Gayrimüslim okulların programları, bazı farklılıkların olmasına rağmen, benzer özellik taşımaktaydı. Okullarda kendi cemaat dillerinin öğretimi 1. sınıftan itibaren başlarken 4. sınıftan itibaren mutlaka bir Avrupa dili de öğretilmeye başlanırdı. Yabancı dil olarak genellikle Fransızca seçilir, bu dilde okuyup yazma seviyesine kadar gelinirdi. Musevî okullarında anaokulundan itibaren Türkçe, İbranice, Fransızca 3.sınıftan itibaren ise Almanca okutulurdu.¹³

Gayrimüslim okullarda Türkçe ve Osmanlı Tarihi derslerinin okul programlarında olması mecburiyeti 1869 nizamnamesine göre belirlenmişti. Adı geçen derslerin bu okullarda okutulmasından Gayrimüslim unsurlar genellikle rahatsızlık duymuyorlardı. Günlük hayatın devam etmesi açısından bu husus doğaldı. Aile arasında kendi dillerini konuşuyor olsalar bile çocukların sokakta, ailelerin toplumda gündelik dili Türkçe idi. Hatta çoğu zaman Gayrimüslim okullarda aynı sınıf öğrencilerinin Türkçe der-

¹³ BOA. MF.MGM, 10/33.

sinden aldıkları notlar, kendi dillerindeki notlarından daha yüksekti.¹⁴ Bu husus, hangi millettten olursa olsun çoğu itibariyle Gayrimüslim Osmanlı tebaasının gündelik dilinin Türkçe olduğunu göstermektedir. Düyun-ı Umûmiye İdaresi direktörlerinden Âli Bey'in Bağdat ve Hindistan'a yaptığı gezisini kitaplaştırdığı eserinde, Kilis ve Antep Gayrimüslim halkının tamamının gündelik hayatta Türkçe konuştuklarını belirtmektedir.¹⁵ Aşağıda bir Ermeni Dil Okulu programında bile Türkçenin zorunlu dersler arasında olduğu görülmektedir.

TABLO 2: Dersler İçerikleri

<i>Mecburi Diller</i>	<i>Ders İçerikleri</i>
Türkçe	Elif-Ba, Talim-Kıraat, İmla, Ceride, Sarf-ı Cedide, Külliyyat-ı Kavaid, Edebiyat
Ermenice	Elif-Ba, Usul-ı Kıraat, Ezber, Kavaid, Mezheb ve Ahlak Dersleri, İnşa, Edebiyat
Fransızca	Elif-Ba, Kıraat, Ezber, Mükâleme, Kavaid, Temrin, İnşa, Edebiyat, Meşhur Yazarların Eserlerini Mükâleme
<i>Seçmeli Diller</i>	<i>Ders İçerikleri</i>
İngilizce	Elif-Ba, Kıraat, Ezber, Mükâleme, Kavaid, Temrin, İnşa, Edebiyat, Meşhur Yazarların Eserlerini Mükâleme
Almanca	Elif-Ba, Usul-ı Kıraat, İmla, Tercüme, Ceride, Sarf ve Mükâleme
Rumca	Elif-Ba, Usul-ı Kıraat, İmla, Tercüme, Ceride, Sarf ve Mükâleme

¹⁴ Beyoğlu Kule tepesinde Erkek Rum Okulu 1333-34 öğretim yılı 4. sınıftaki 87 öğrencinin ders geçme not fişlerine göre Türkçe dersi ortalaması 6,95 iken Rumca dersi ortalaması 6,10 idi (BOA. MF.MGM, 10/93, 27 Rebiülevvel 1337). Dosya adı geçen derslerin not fişleri bulunmaktadır. Benzer hususlar için bkz. BOA. MF.MGM, 10/ 45, 21 Muharrem 1336'daki dosyada, Galata Rum Erkek Mektebi 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin 1332-33 yılları not cetvellerine göre Türkçe dersi ortalaması 8,70, Rumca dersi 6,80; BOA. MF.MGM, 9/71 30 Ramazan 1334'deki dosyada Fener'de bulunan Rum Okulu 1331-32 yılları ders cetvellerine göre 6. sınıf Türkçe dersi ortalaması 6,10 iken Rumca dersi 5,50, 8. sınıf Türkçe dersi 8,80 iken Rumca dersi 8,00 idi. BOA. MF.MGM, 9/73, 10 Şevval 1334'deki dosyada ise, Beşiktaş Rum Erkek Okulunda 1331-32 yılları not cetvellerine göre 4. sınıf Türkçe ortalaması 8,30 iken Rumca ortalaması 7,20, 6. sınıf Türkçe dersi ortalaması 7,90 iken Rumca ortalaması 7,80 idi.

¹⁵ Direktör Âli Bey, *Seyahat Jurnalı*, İstanbul 1314, s. 9.

Okulda dil derslerinin yanında Osmanlı Tarihi, Aritmetik, Cebir, Coğrafya, Felsefe, Ticaret Kanunnamesi, Defter Usulü, Temrirat Ticareti, Hıfzüssıhha, Güzel Yazı, Resim, Jimnastik gibi kültür dersleri de okutulmaktadır.

Yahudi okullarında ise Türkçe erken sınıflarda zorunlu ders olarak öğretilirdi. Türkçe'nin yanında Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası dersleri de zorunlu dersler arasındaydı. Hasköy'de bulunan bir Musevî okulunun sınıflara göre haftalık ders programında bu husus görülmektedir.

TABLO 3: Hasköy Alliance Israelite Cemaatı Erkek Mektebinin Haftalık Ders Programı¹

<i>Ders İsimleri</i>	<i>Ana ve Sıbyan Sınıfları</i>	<i>1.Sınıf</i>	<i>2.Sınıf</i>	<i>3.Sınıf</i>	<i>4.Sınıf</i>	<i>5.Sınıf</i>	<i>6.Sınıf</i>
Türkçe	5 saat	6 saat	9 saat	6 saat	6 saat	6 saat	6 saat
Tarih-i Osmanî	-	-	-	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat
Coğrafya-yı Osmanî	-	-	-	2 saat	2 saat	1 saat	1 saat
İbranice	9 saat	8 saat	6 saat	5 saat	6 saat	5 saat	3 saat
Almanca	-	-	-	2 saat	3 saat	4 saat	4 saat
Fransızca	5 saat	6 saat	6 saat	6 saat	6 saat	6 saat	6 saat
Hesap	-	-	4 saat	2 saat	2 saat	2 saat	2 saat
Hendese	-	-	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
Tarih-i Umumi	-	-	-	-	-	1 saat	1 saat
Tarih-i Mukaddes	-	1 saat	-	2 saat	1 saat	1 saat	-
Coğrafya-yı Umumi	-	-	-	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
Usul-i Defter	-	-	-	-	-	-	2 saat
İlim-i Tabiat	-	-	-	-	-	-	1 saat
Terbiye-i Bedeniye	3 saat	3 saat	-	3 saat	3 saat	2 saat	2 saat
Hikmet	-	-	-	-	-	-	1 saat
Kimya	-	-	-	-	-	-	1 saat
Ziraat	-	-	-	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
Eşya Dersleri	-	3 saat	3 saat	2 saat	-	-	-
Resim	2 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
El İşleri	3 saat	-	-	-	1 saat	1 saat	1 saat
Ahlâk	2 saat	2 saat	2 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
Gani	3 saat	2 saat	2 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat
Yekûn	38 saat	38 saat	38 saat	38 saat	38 saat	38 saat	38 saat

¹ BOA. MF. MGM, 10/33.

TABLO 4: *Hasköy Musevî Okulunda Okutulan Ders Kitapları.*¹

<i>Sınıflar</i>	<i>Kitapların İsmi</i>
Sıbyan Sınıfı	Osmanlıca Elif-Ba, Silebra, Tevrat-ı Şerif
Birinci Sınıf	Osmanlıca Elif-Ba, Silebra, Tevrat-ı Şerif
İkinci Sınıf	Osmanlıca Elif-Ba, Şuada, Tevrat-ı Şerif
Üçüncü Sınıf	Milli Kıraat Medhal, Çocuklara Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Medhal Petit Ansiklopedi, Gramer, Tevrat-ı Şerif
Dördüncü Sınıf	Milli Kıraat, İkinci Sınıf Çocuklara Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Medhal Almanca, Gramer, Muayyen Tevrat-ı Şerif
Beşinci Sınıf	Yeni Malumat-ı Medeniyye: Ahlaki ve Vatani Dersler, Milli Kıraat, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Gramer, Tevrat-ı Şerif
Altıncı Sınıf	Milli Kıraat, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Osmanlı Lisanı, Yeni Malumat-ı Medeniyye: Ahlaki ve Vatani Dersler, Coğrafya-yı Osmanî, Gramer, Almanca, Tevrat-ı Şerif

Musevî okullarında Türkçe ve Osmanlı Tarihi derslerinin hangi sınıflarda öğretildiği sadece ders programlarında değil yukarıdaki ders kitapları incelendiğinde bu husus görülmektedir.

Yönetim ve Denetim

19. yüzyılın başlarına kadar Gayrimüslim okulların çoğu kendi ruhanî reisleri tarafından yönetilmekteydi. Yüzyılın ortasına doğru laik Gayrimüslim okulların sayısı arttı. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın etkili olduğu bu süreçte okulların yönetiminde de farklılıklar oluştu. Bir taraftan dinî kurumlara bağlı, diğer taraftan özel kuruluşların yönetiminde olmak üzere okullar iki farklı şekilde yönetilmekteydi. Dinî kurumlara bağlı okulların 1869 nizamnamesine göre ruhsatname alabilmeleri için okul sahibini ve yöneticilerini ruhanî olmayan kişilerden seçmeleri zorunluluğu getirildi. Öte yandan devletin bu okulları denetleme ihtiyacını hissetme-

¹ BOA. MF. MGM, 10/56.

siyle yönetim ve denetim işleri iç içe geçmiş hale geldi. Bu husustan dolayı yönetim-denetim konusunu aynı başlık altında inceleme gereği hâsıl oldu.

Devlet okullarının sayıları ve çeşitleri artarak okullaşma oranının artması sonucunda teftiş esasları belirlenmiş ve ilk defa 1862 yılında teftiş ve müfettiş kavramları kullanılmaya başlanmıştır. II. Napolyon'un Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'un İstanbul'a gelip padişaha sunduğu Osmanlı eğitimi hakkında yapılacak reform tasarısına göre hazırlanan ve 198 maddeden oluşan 1869 tarihli Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi, hem Müslüman hem de Gayrimüslim eğitimi için açılacak okulların temel hükümlerini içermekteydi.²

Devlet okullarındaki denetleme anlayışının gelişimi ve teftiş süreci, Gayrimüslim okullarının da denetlenmesi ihtiyacını hissettirmiştir. Yabancı devletlerin ve misyoner teşkilatlarının bu okullar üzerindeki etkilerinin artması ve toplumun doğal sosyal dokusuna verdiği zararlar, 1 Eylül 1869 tarihinde Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. Bu nizamname hem Müslüman hem de Gayrimüslim eğitimin temel dayanak ve hukukunu oluşturuyordu. Nizamnamede, Gayrimüslim birey ve cemaatlerin masraflarını kendileri karşılamak şartıyla kendi dillerinde eğitim yapabilecek okul açması bir hak olarak belirtilmiştir.³ Nizamnamenin 129. maddesi Gayrimüslim okullar hakkında en detaylı maddesidir. İleride bu okullar hakkında yapılacak işlemler, devlet ile ruhanî reisler, yabancı elçilikler ve okul yöneticileri arasında çıkacak olan problemler ve anlaşmazlıklar bu madde üzerinden olup, çözümleri de yine bu madde üzerinden yapılacaktır. Nizamnamede bulunan aşağıdaki ifadeler bu hususa açıklık getirmektedir.

“Mekâtib-i Hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhasdan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve te'sis olunan mekteplerdir ki bunların mesarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıflar canibinden idare ve rü'yet kılınır. Memalik-i şahanede bu nev'i

² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II XIX. yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 2001, s. 85; Kodaman, *a.g.e.*, s. 26.

³ BOA, *Meclis-i Tanzimat Defteri*, nr. 2, s. 221–245; *Düstur*, 1. Tertip, II, 184–190.

mekteplerin te'sisine evvela muallimlerin yedinde Maarif Nezareti canibinden veyahut mahallî maarif idaresinden şahadetname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir ders okutturmamak için ta'lim olunacak derslerin cetveli ve kitapları Maarif Nezareti'nden veyahut mahallî maarif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından ve Dersaadette ise Maarif Nezareti canibinden ruhsat-ı resmîye verilir. Bu üç şart kâmilen mevcut olmadıkça Mekâtib-i Hususiye küşadına ve devamına ruhsat verilemez ve hilafına hareket vukuu takdirinde men ve sed olunur. Mekâtib-i hususiye küşad edenlerin tayin edecekleri hocaların yed'lerinde şahadetname bulunduğu halde ânı maarif idaresine tasdik etmeleri lâzım gelecektir.”⁴

Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin çıkarılması, devletin hem kendi okulları hem de Gayrimüslim ve yabancı (misyoner) okullarının denetlenmesi için önemli bir gelişme idi. Nizamname, 1869 yılında yayınlanmasına rağmen özellikle Gayrimüslim ve yabancı okullar için gereği gibi uygulanamadı. 23 Aralık 1876'da yürürlüğe giren ve ilk yazılı Osmanlı anayasası olan Kanun-ı Esasî'nin 15. ve 16. maddelerinde de yürürlükteki kanunlara bağlı kalınarak Gayrimüslim okullar devletin gözetim ve denetimi anayasal güvence altına alınmıştı. Bu hususla ilgili maddeler, Kanun-ı Esasî'nin Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umûmiyesi başlıklı bölümünde yer almaktadır.

Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna teba-iyyet şartı ile her Osmanlı umumî ve hususî tadrise mezundur.

Madde 16: Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-i talimiyeye halel getirilmeyecektir.⁵

⁴ *Düstur*, 1. Tertip, II, 204-205.

⁵ *Düstur*, 1. Tertip, IV, 5.

1879 yılındaki Rumeli-i Şarkî'nin Nizamname-i Dâhiliyesi'nin 11. faslında Gayrimüslim okullar ile ilgili geniş bir tanımlama ve denetleme hususları belirtilmiştir. Bu nizamnamede cemaat okullarında başka bir dilin öğretilmesi zorunlu olamayacağı, okulları teftiş eden müfettişin okulun cemaatinden seçileceği hükmü getirilmiştir.⁶

Genel olarak devletin Gayrimüslim okullarını bir statüye kavuşturmak ve devlet denetimini sağlamak amacıyla yaptığı düzenlemelerin başarılı olmadığını görmüştür. Bu başarısızlık, 1894 yılında Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın ve 1898 yılında Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın hazırladığı raporlarda tespit edilmişti.⁷ Bunun için 1869 Nizamnamesi üzerinde II. Abdülhamit döneminde bazı değişiklikler yapılmak istense de başarılı olunamamıştı.⁸ Ancak II. Abdülhamid'in bu okullar üzerindeki devlet denetiminin yapılması isteği sonucu 1886 yılında Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği kuruldu. İki fasıl ve 19 maddeden oluşan müfettişlik nizamnamesi ile okulların teftiş işinin teknik şartları ince ayrıntılarıyla belirlenmiştir.⁹ Müfettişlik Nizamnamesi, 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nin genel çerçevesine uygun olarak hazırlandığı görülmektedir. Müfettişlik doğrudan Maarif Nezaretine bağlı olarak çalışacaktı. Teftiş alanları Gayrimüslim ve yabancı okullardı. Okullardaki ders müfredat ve programlarıyla, okutulacak ders kitaplarının incelenmesi bu kurumun sorumluluğuna verilmişti. Teftiş esnasında okul yönetimi müfettişlere herhangi bir engel çıkarmayacaktı. Halen ruhsatsız eğitim yapan okullara, resmi bir ruhsat almaları için nizamnamenin yayın tarihinden itibaren altı ay süre tanınmıştı. Bu sürede ruhsat almayan okullar kapatılacaktı. Yeni açılacak okullar da ruhsatname almadan açılmayacaklardı. Her Gayrimüslim topluluk ilkokul düzeyindeki çocuklarını kendi cemaat okullarına göndereceklerdi. Bu öğrenciler, 15-16 yaşlarından itibaren kendi ruhanî reislerinin onayını aldıktan sonra başka cemaat okullarına gidebileceklerdi. Müslüman çocukları ise kesinlikle bu okullara devam edemeye-

⁶ *Düstur*, 1. Tertip, IV, 878-879.

⁷ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Döneminde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge" *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), Ankara 1970, s. 121.

⁸ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 27-33.

⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrafı Maarif Nezareti (Y.PRK.MF), 1/63.

ceklerdi. Gayrimüslim okullarında Türkçe ve Osmanlı Tarihi dersleri mecburi olacaktı. Bu okulların ileriki sınıflarında bulunan farklı cemaat çocuklarını o mezhebin dinî ayinlerine katılma hususunda zorlanmayacaktı. Erkek öğrenciler başlarına fes giyeceklerdi. Okulun dış kapısına okulun ismi ve hangi Gayrimüslim cemaate ait olduğunu belirten bir levha asılacaktı.

Müfettişlik kurumunun kurulmasına rağmen teftiş işinin önemi yeterince anlaşılmadığı ya da başka nedenlerden dolayı gereği gibi çalışmadığı görülmektedir. Müfettişlik ihdas edildikten yaklaşık iki ay sonra Sadrazam Kamil Paşa, 28 Ekim 1886'da Scheneider Efendi adında bir kişinin Gayrimüslim okullarını teftiş etmek için başmüfettiş olarak tayin edilmesini sağlamıştı. Aylık 2.500 kuruş maaşla tayin edilen başmüfettiş Scheneider, İstanbul ve Makedonya'daki zararlı faaliyetlerde bulunan bazı Rum okullarındaki hocaları, ders kitap ve müfredatlarını inceler. Bu denetleme sonucunu bir raporla Maarif Nezaretine sunar. Raporda teftişi yapılan adı geçen okullarda usule uygun olmayan bir takım hususlar tespit edilmişti. Bu denetleme "görülen lüzum üzerine" bir denetleme idi. Elde edilen sonuçlar, bu okulların sürekli denetlenmesi kanaati uyandırdı. Bunun üzerine II. Abdülhamit, kısa bir müddet sonra bir irade ile teftiş işinin ihmal edilmeyecek kadar önemli olduğunu, bu bakımdan "*...emr-i teftişin bilcümle vilayat-ı şahaneye tamim edilecek müfettişlerin Müslümanlardan intihabını...*" emir buyurmuştur. Bunun üzerine 1889'da Doğu Anadolu'daki Hıristiyan okullarının teftişi için Bekir Bey isimli bir Müslüman, müfettiş olarak görevlendirilmişti.¹⁰ Ancak 12 Aralık 1892 tarihli Maarif Nezareti'nin Meclis-i Mahsusa'ya gönderdiği bir yazıda yeni atanan bir Müslüman müfettişin raporuna göre; müfettişlik makamının kuruluşundan beri Gayrimüslim müfettişin halen çalıştığı, teftiş işinin yetersiz olduğu belirtilmiş, müfettişlik makamında 1.450 kadar önemli evrakın işlem görmeden bekletildiği belirtilmiştir. Yeni ve Müslüman olan müfettişin raporunda bu okulların %95'nin ruhsatsız olduğu dile getirilmiştir. Okulların yerleri, dereceleri, hangi millete ait oldukları, açılış tarihleri, program ve kitaplarının tetkiki, okulların gelir kaynakları, gelir ve giderleri, bunlardan meydana gelen yeniliklerin zabt ve kayıtları, öğretmenlerden diploması olmayanlara Maarif Nezareti'nde imtihanla yeniden diploma verilmesi, bütün okulların yeni-

¹⁰ BOA. *Ayniyat Defteri*, nr. 1322; Kodaman, *a.g.e.*, s. 53–54.

den tanzim edilmesi, okulların yararına her sene yapılan balo-tiyatro-konser ve piyango çekilişlerinin hesaplarının incelenmesi gibi önemli vazifeler müfettişliğin sorumluluğu altındaydı. Bir memurun bu kadar işi tek başına yerine getirmede yetersiz olacağı aşikârdı. Müslüman okulların teftişi ile uğraşan memurlardan ve diğer birimlerdeki çalışanlardan yardım alınsa da onların da iş yoğunluğu fazla olduğundan memur sayısının artırılmasının zorunlu olduğu belirtildi. Bunun için en az 3 müfettiş; ayrıca kalemde yazı işlerine ve kayıt işlerine bakan 5 memura ihtiyaç olduğu dile getirilmişti. Bu personelin maaşları aylık 3.000 kuruş olarak teklif edildi. Bu hususa önem veren II. Abdülhamit, taleplerin derhal yerine getirilmesi için 4 Ocak 1893 tarihli İrade-i Seniyye ile Maarif Nazırı'nın istediği personelin alınmasının uygun olduğunu bildirmişti.¹¹

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Maarif Nezareti'nin kurumsal yapısından dolayı gerek İstanbul'da gerek taşra vilayetlerinde Gayrimüslim okullarının sayısı ve bunların eğitim politikaları hakkında derli toplu bir envanter yoktu. İstanbul'daki okullar devlet ile ilişkilerini Maarif Nezareti, taşradakiler ise valilik bünyesindeki maarif müdürleri ile sürdürmekteydi. Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1894 yılında hazırladığı bir raporda bu okulların envanteri hakkında önemli malûmatlar bulunmaktadır. Rapor, taşradaki maarif müdürlerinin gönderdikleri bilgilere göre hazırlandığından, gerçekçi ve güncel bilgiler içermektedir. Bazı vilayetlere bağlı kaza ve nahiyelerdeki memurların hastalık ya da diğer sebeplerden dolayı gönderemedikleri eksik bilgiler olsa da, bu durumun ülke genelindeki toplu envantere mani olmamaktadır. Raporda Gayrimüslim okulları ile yabancı okulların bilgileri ayrı ayrı hazırlanmıştır. Zühdü Paşa, istatistik bilgilerini 7 sayfalık bir raporla sadrazama sunmuş, okulların sayısı, bulunduğu vilayet, hangi millete ait olduğu, açıldıkları yılı ve ruhsatlarının olup-olmadığı gibi bilgilerden sonra okulların teftişi ile ilgili detayları dile getirmiştir.¹²

¹¹ BOA, İ. MF, nr. 1310.

¹² BOA. Y.PRK.MF, 3/31; Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 189-219. Atilla Çetin, adı geçen makalesinde arşiv kütüphanesi vermeden Zühdü Paşa'nın raporunu ve yabancı okullarla ilgili istatistikî cetveli yayınlamıştır. Oysa rapor Gayrimüslim okulların istatistikî cetveli ile birlikte BOA, Y.PRK.MF, 3/31 numaralı dosyada bulunmaktadır. Yabancı okulların bulunduğu istatistikî cetvel ise tek başına BOA, Y.PRK.MF, 3/30 numaralı ayrı bir dosyadır.

Okulların denetim konularını genel olarak idarî, eğitim ve malî olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

a-İdarî Denetim: 1886 yılına kadar hükümetin müdahale ve teftişinden uzak olan Gayrimüslim okulları, ilk defa “müfettiş-i mahsusa” vasıtasıyla teftiş ettirilmiştir.¹³ Daha sonra ülkede bulunan bütün Gayrimüslim okulları için geçerli olan 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ve 1886 yılında kurulan Müfettişlik Nizamnamesi ile bölgesel okulları kapsayan nizamnamelerde ya da diğer resmî belgelerde bu tür okulların mutlaka bir resmî ruhsatname almaları mecburiyeti getirilmişti. Yapılan teftişler ruhsatnameler üzerinden yapıldı. Müfettişlerin okul yöneticilerinden ilk istedikleri belge okulun açılma ruhsatı idi. Ruhsatı olmayan okullara 1886 tarihinden itibaren üç ay süre tanınmıştı. Fakat okul yöneticileri bu süre içinde gerekli ruhsatnameyi almadılar. Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği 19 Temmuz 1892’de nezarete bir rapor sundu. Bu raporda, İstanbul ve diğer vilayetlerde 800’e yakın okulun 60 tanesi ruhsat almıştı. Bu husus Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesine havale edildi. Bunun üzerine Rum Patrikhanesi, önceden olduğu gibi bir kısım gerekçelerle kendine bağlı okulların işlemlerinin Adliye ve Mezahip Nezareti’nde yapıldığından farklı bir uygulama istedi. Rum Patrikhanesi’nin bu isteğine olumlu cevap verilmesi üzerine Ermeni, Ermeni Katolik, Bulgar, Sırp ve Kadim Keldanî Patrikhaneleri de bu istisnaî durumdan faydalanmak istedilerse de buna izin verilmedi.¹⁴ Gerçi Rum Patrikhanesi, Tanzimat Fermanı’ndan beri Rumların devlet katında diğer Gayrimüslim halkla eşit hale getirilmesinden rahatsızlık duymaktaydı. Patrikhanenin okul açma ile ilgili işlemlerde Rum okulları için istedikleri imtiyaz, okullardaki öğretmenlerin işlemleri ve okutulacak ders kitaplarıyla ilgiliydi. Hükümet, 3 Ocak 1891 tarihinde Patrikhaneye gönderilen bir emirname ile kitap denetimi, öğretmenlerin diploma suretleri ve ders programlarının tanzim ve tasdiklerinin Patrikhane ve metropolitler tarafından yapılmasını istemişti. Bu emirnameden sonra Patrikhaneye bağlı bazı okullarda çalıştırılan öğretmenler ve okutulacak ders kitapları hakkında hükümet kurumlarına bilgi verilmedi. Nihayet 3 Nisan 1891 tarihinde çıkarılan ve vilayetlere de gönderilen yazıda her ne

¹³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁴ BOA. MF.MGM, 2/48.

kadar patrikliğın ve metropolitliğin օđretmenler ve kitaplarla ilgili konularda tasdik yetkisi varsa da tasdik edilen bu evrak hşkşmetin ilgili dairelerine gօnderilmesi mecburiyeti dile getirilmişti. Patriklik tarafından tasdik edilmiş ilgili evrak, ancak Maarif Nezareti tarafından kontrol edildikten ya da hşkşmetçe ikinci bir tasdikten sonra yřrřrlřđe gireceğinden, sadece patriklik ve metropolitlik tarafından yapılan tasdikın yetersiz olacağı, aksi takdirde ruhsat işinin kontrol altına alınmasının mşmkşn olamayacağı belirtiliyordu.¹⁵ Yaklaşık bir yıl sonra 31 Mayıs 1892’de Adliye Nezareti’nden Maarif Nezareti’ne gօnderilen bir tezkerede “*Mekteplerin ders programları patrikhane ve metropolithanelerce tanzim veya tasdikē ve օđretmenlerin diplomaları tasdik olunduğu gibi hşkşmetçe de malum olması lazımdır.*” kaydı bulunduğundan patrikhane ve metropolithanelerce yapılan tasdik yeterli olmayıp hşkşmetin bu konuda son kararı verici bir makam olduğu dile getiriliyordu.¹⁶ Bu sşreçte, Rumların açmış oldukları okullara ruhsat verme yetkisi belirsizliği oluştuğundan açılan okulların çoğu ruhsatsızdı. Nitekim 25 şubat 1892 tarihinde İstanbul’dan Rodos vilayetine gօnderilen 84 numaralı bir yazıda vilayette bulunan okulların ruhsat durumu օđrenilmek istendi. Cezayir-i Bahr-i Sefid Maarif Mřdřrlřđř, gօnderdiđi belgede bu tőr okulların tamamının ruhsatsız olduğunu bildirmişti.¹⁷ օte yandan Rum okullarına tanınan bu ayrıcalıklar, diğer Gayrimşslim okulları tarafından istenmişse de bu hususa izin verilmemiştir.

Okul ruhsatlarının kayıt ve tescilleri, okulu kuranların ya da okul mşdşrlerinin adına yapılması gerekiyordu. Fakat bazı kşçük yerleşim birimlerinde cemaatlar tarafından idare edilen okullar başlangıçta ruhanē kişilerin adına açılmıştı. Oysa ruhanē kişilerin adına ruhsat kayıt ve tescili mşmkşn değildi. Ermeni Patrikhanesi, 14 Haziran 1892 tarihinde Adliye Nezaretine bir tezkerede gօnderdi. Bu tezkerede, Ermeni okullarının açılması ve devamı hakkında Maarif Nizamnamesi’nin 129. maddesinin tatbiki için patrikhane tarafından icap edenlere talimat verildiğini belirtmişti. Bu talimatta, mev-

¹⁵ BOA. MF.MGM, 2/26.

¹⁶ BOA. MF.MGM, 2/28. Benzer bir husus için Gşlnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimşslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukē Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s.164. (FO.78/4279, No.511 ve 540 dan aktarmıyla).

¹⁷ BOA. MF.MGM, 1/92.

cut bulunan Ermeni mekteplerinin fiili durumu anlatılıyordu. Okulların bir kısmı bazı kişilerin açtıkları hususî okullardan oluşmaktaydı. Diğerleri de kiliseye bağlı olup kilisenin içinde veya bitişiğinde bulunan, masrafları ve zarurî ihtiyaçları tabii olduğu kilise sandıkları tarafından yapılan yardım ve ücretlerden ödenmekteydi. Bu okullar kiliseler gibi patriklik nezareti ve kilise cemaati tarafından idare edildiğinden, okul müdürleri ya da sorumlu kurucuları olarak kendilerinin doğrudan sorumlu olarak tanınmayı istediler. Hükümet, bütün Gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi çeşitli kişi ve kurumların açtığı tüm okulları Maarif Nizamnamesi'nin 129. madde 1. fıkrasında “mekâtib-i hususiye bazı mahallere cemaatlar tarafından veya gerek teba-i Devlet-i Âliye veya ecnebi olan efrat ve eşhasdan bir tarafından ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir” diye ifade edilmişti. Bu isim ve şekilde olan hususî okullar, devletçe açılan okullardan başka tüm okulları kapsamaktaydı. Patrikhane'nin cemaat dediği kilise cemaatlerinin de bu kısma girmesi gerekiyordu. Dolayısıyla devlet okulu olmayan okullar hakkında bir yeknesaklık oluşturulmuştu. Patrikhane nizamnamesinin eğitim ve okula ait maddelerinde ise, mevcut okullarda bulunan öğrencilerin mensup oldukları Ermeni milletine ve mezhebine uygun olarak tedris ettirmek olup ahlâk ve diğer eğitim işlerinde sorumlulukları patrikliğe veya ruhanîlere karşı olmakla birlikte resmî sorumlulukları müdürleri aracılığıyla maarif nezaretine bağlı olduğu belirtilmişti.¹⁸ Benzer bir husus Rum okulları için de gerçekleşti. Maarif Nezareti'nin 14 Aralık 1892'de Patrikhaneye gönderdiği yazıda, Ruhani kişilerin üzerine kayıtlı olan okullara, diğer ruhsatnamesiz okullara verilen süre içinde kilisenin belirleyeceği bir öğretmen üzerine ruhsat kayıt işlemleri yapılması şartı getirildi.¹⁹

Okulların mezuniyet törenlerinde müdür, öğretmen ve öğrencilerin yapacakları konuşmalar Maarif Nezareti tarafından incelenip tasdik olunduktan sonra yapılırdı. Gerek teftiş esnasında gerekse mezuniyet töreni izni sırasında yapılacak konuşmalarda muzır bir husus olmaması konusunda uyarılılarda bulunulurdu.²⁰ 1896 yılına ait bir müfettiş raporunda Üsküdar

¹⁸ BOA. MF.MGM, 2/77.

¹⁹ BOA. MF.MGM, 2/101.

²⁰ BOA. MF.MGM, 2/67.

Selamsız'da, Galata'da, Kadıköy'de bulunan Rum, Ermeni ve Bulgar okullarındaki sınav ve ödül törenlerinde bir maarif memurunun bulunduğu belirtilmiştir. Adı geçen raporda yapılan bu törenlerde Padişahın zatı için Türkçe, Rumca ve Ermenice şiirler okunduğu ve "Padişahım çok yaşa" dualarının edildiği ve Rum okulundaki törene Yunan konsolosunun da katıldığı dile getirilmiştir.²¹

Balkanlardaki Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslim halkın açtıkları okullarda çoğu zaman devletin muzır olarak tanımladığı milliyetçi fikirler bir şekilde öğrencilere aktarılmaktaydı. Hatta bu hususta birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Devletin bu tip çalışmalara kesin olarak engel olması hemen hemen imkânsızdı. Selanik, Gayrimüslim halkın milliyetçilik çalışmaları için bir laboratuardı. Haziran 1893'de Selanik Maarif Müdürlüğü'ne tayin olunan Celal Bey, 12 Ağustos 1893'de Maarif Nezareti'ne sunduğu bir raporda bölgedeki hem Gayrimüslim halkın hem de misyoner okullarının nicelik ve niteliklerini ayrıntılı olarak anlatmıştır.²² Bu raporda, Selanik'te bulunan Gayrimüslim ve yabancı okullarda okutulan kitapların denetiminin bile zor yapıldığı belirtilmektedir. Rapora göre, Maarif Müdürlüğünde kitap denetimi yapan tercüman Ethem Efendi Türkçe, Fransızca ve biraz Bulgarca bilmekteydi. Oysa buradaki okullarda İngilizce, Rusça, İtalyanca, Rumca, Sırpça ve Ulahça kitaplar olduğundan bu kitapların incelenmesi yapılamıyordu. Şehirdeki posta teşkilatı yabancılar tarafından işletildiğinden her türlü gazete ve broşür şehre girip kahvehanelerde ve kıraathanelerde okunuyordu. Buradaki Bulgar Okulu şahıs adına kayıtlı olup daha önce Bulgar Maarif Nazırlığı yapmış olan Tırafuk, okul müdürü olarak görev yapmaktaydı. Bulgaristan genel okullar müfettişliğinde çalışmış Taşut isimli biri de öğretmen olarak çalışıyordu. Bu okulun açılmasını Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya gizlice desteklemişlerdi. Hatta Selanik'te Sırpça konuşan olmadığı halde Sırbistan hükümetinin yardımı ve fedakârlığı sayesinde bir önceki sene şehir merkezinde bir Sırp Okulu açıldığı gibi, Selanik'e bağlı bazı yerlerde dahi Sırp okullarının açılması teşebbüsünde bulunulmuştu. Maarif Müdürü Celal Bey, Balkan topraklarında Gayrimüslim ve yabancı okulların açılmasının yasaklanmasını ya da çok

²¹ BOA. Y.PRK.MF, 3/29.

²² BOA. MF.MGM, 4/82.

sınırlı tutulup sıkı kontrol altına alınması gereği üzerinde durmuştur. Bunun karşılığında bu coğrafyada hemen her seviyede yaygın olarak devlet okulları açılmasının ve bu okullarda Müslüman halka Türkçe öğretilmesinin elzem olduğunu dile getirmişti. Zira Selanik sancağına bağlı Tikveş kazası ve bazı mahallerde Müslüman halkın Bulgarcadan başka dil bilmesinden dolayı camiilerde vaaz ve nasihatlerin bile Bulgarca ile yapıldığı belirtilmekteydi.

b-Eğitim Denetimi: Bu alanda yapılan denetim, mer'i kanun, nizam ve talimatnamelerde sayılan hükümler üzerinden yapılmaktaydı. Maarif Nezareti, bütün maarif müdürlerine sık sık uyarılarda bulunarak vilayetlerde bulunan Gayrimüslim ve yabancı okullarda zararlı eğitim, kanunlara uymamazlık gibi hususların bulunup-bulunmadığının bildirilmesini istemekteydi. Bu tür okullarda Müslüman öğrenciler varsa, velilerine nasihat ederek bu okullardan alınması da belirtilirdi. Nezarete, 22 Şubat 1894 tarihinde Trabzon'dan gelen bir raporda, vilayetlerin de bu konudaki hassasiyetleri görülmektedir. Gelen rapora göre; Trabzon'da Frerler okulunda 10 Müslüman çocuğu bulunmaktaydı. Fakat bu öğrenciler için iptidâî ve rüştiyeyi tamamlamış olduklarından herhangi bir işlem yapılmamıştır. Vilayet mektupçusu Reşit Bey'in, biri 10 diğeri 16 yaşında iki kızı ile liman reisi Ali Bey'in kızı, Fransız rahipleri okuluna gitmekte idiler. Şehirde kız öğrenciler için rüşdiye olmadığından bu velilere ve öğrencilere herhangi bir işlem yapılmamıştı.²³ Benzer bir durumla 1895 yılı Haziran ayı raporunda karşılaşmaktayız. Bu rapora göre Kartal'da kilise civarındaki Ermeni okulunda 14 yaşında Arif isimli bir erkek öğrenci ile 12 yaşında Raife ve 13 yaşında Sahife isimli iki kız öğrencinin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine bu öğrencilerin derhal okuldan ilişkileri kesilmiş, velilerine ve okul idaresine gerekli tembih ve tavsiyelerde bulunulmuştu.²⁴ II. Abdülhamid'in bu okullar hakkında takipçi ve ısrarcı olmasının en önemli sebeplerinden birisi Müslüman çocuklarının buralarda eğitim almaması idi. Fakat yapılan teftişlerde, İstanbul'da bile bu konunun önlenemediği görülmektedir. Bu hususta okul idaresine ve velilere herhangi kanunî bir yaptırım yerine nasihat ve tavsiyelerde bulunulması teftiş esnasında sıklıkla

²³ BOA. MF.MGM, 1/69.

²⁴ BOA. Y.PRK.MF, 3/29.

karşılaşılan bir konu idi. Yasak olmasına rağmen bazı sivil ve askerî bürokrasi ile ekonomik seviyesi yüksek kişilerin de çocuklarına bu okullarda eğitim aldirmaları, devlet yöneticilerinin yasak-eğitim kalitesi düalizmi yaşadıklarını göstermekteydi. Gayrimüslim okulların eğitim kalitesi ve bu okullarda birkaç yabancı dil öğretilmesi, Müslümanlar tarafından yasak da olsa tercih sebebiydi. İstanbul'da yapılan bir teftişte, Fuat Paşa'nın 13 yaşındaki oğlu Reşid, 12 yaşındaki oğlu Hayreddin ve 10 yaşındaki oğlu İslam Kadıköy Frer mektebinde; Ceyb-i Hümayun Kâtiplerinden Edip Efendi'nin kızı Halide (Edip Adivar) Üsküdar Amerikan Homeschool mektebine devam ettiklerini gösteren rapor 24 Ocak 1894 tarihinde padişaha sunulmuştu.²⁵

Okullarda yapılan teftişlerde yer yer milliyetçilik düşüncesinin verildiği tespit edilmiştir. Kumkapı Ermeni Kız Okulu'nda yapılan bir teftiş sırasında biri el ile işlenmiş diğeri el ile çizilmiş iki Osmanlı haritası bulunmuştu. Bu haritalarda Van ve Erzurum vilayetleri ile Rusya güneyindeki Türkistan topraklarının bir kısmı üzerinde büyük harflerle Ermenistan yazıldığı tespit edilmişti. Haritalar derhal okuldan alınarak, durum Ermeni Patrikhanesi'ne bildirilmişti. Patrikhane ise böyle bir durumun yaşandığından dolayı özürlerini iletmiş, böyle bir hususun tekrar yaşanmayacağını bildirmişti.²⁶ Benzer bir husus Rum okulunda da meydana gelmişti. Limni'de bulunan bir Rum okulundaki bir öğretmenin Anadolu ismi ile Atina'da bir gizli cemiyet kurup bu cemiyet ile halkı devlete karşı kıskırttığı tespit edilmişti. Bunun üzerine Limni'deki Rum okullarındaki tüm öğretmenler takibe alınmıştı.

Gayrimüslim okullarında kimi zaman gayr-i ahlakî bazı olaylar da yaşanmaktaydı. Kötü niyetli kişiler, evlerinde eğitim-öğretim adı altında bazı uygunsuz fiillerde bulunmuşlardır. 8 Kasım 1890 tarihinde Kumkapı'da Tavaşi Süleyman Ağa Camii karşısında İstasyon caddesinde İbrahim Bey'in evinde Fenerli Elen isimli bir Rum kadının, erkek ve kız çocuklara ders verdiği ve burada uygunsuz hareketler olduğuna dair komşuları tarafından Polis Müdürlüğü'ne şikayette bulunulmuştu. Polis Müdürlüğü'nün yaptığı inceleme sonucunda 16 Şubat 1891 tarihinde hazırladığı raporunda; Kum-

²⁵ BOA. MF.MGM, 1/63.

²⁶ BOA. Y.PRK.MF, 13/15.

kapı'da yeterli sayıda Rum okulunun olduğu, Elen isimli Rum kadının ahalinin çocuklarını baştan çıkardığı, bir Rum kızının firar ettiği, Elen'in okul açmak için Maarif Nezareti'ne bir müracaatı olmadığı, bu incelemeler yapılırken Elen'in mahalleyi terk ederek Samatya'ya göç ettiği tespitleri yapılmıştı.²⁷

Müfettişler teftiş esnasında bazı öğretmenler hakkında özel raporlar tutmuştur. Bu raporlar tutulurken zanlı öğretmenler hakkında sıkı takibatlarda bulunulmuştur. 7 Ağustos 1905 tarihli bir müfettişlik raporunda; Ermeni öğretmenlerinden Espandaryan'ın, ilk Ermeni hadisesinde eşkiyalığı teşvik ve eşkiyaların önlerine düşerek Bab-ı Ali'ye gelmekte iken idaresi altında bulunan okula Rus bayrağı çektiği ve o gün eşkiyalık yaptığı anlatılmaktadır. Galata Mekteb-i Riyaziye öğretmenlerinden Tenlisli Oseb veledi Mardirus, İstanbul'da ortaya çıkan olayları tertip edenlerin içinde olduğundan dolayı gözaltına alınmıştı. Üsküdar'daki Berberyan Mektebi'nin müdür ve kurucusu Ratbus Berberyan, Odessa'dan İsviçre'ye gitmiş ve özel bir mektep açarak eğitim işlerinde bulunmuş eşkiyaların başlarından olup çoğu eşkiyalarla görüştüğünü itiraf etmişti. Bakırköy'de öğretmen Aram Nikyonmursan, öğrencilere devlet aleyhinde muzır fikirler aşıladığı, fotoğraflarını dağıtarak bazı Ermeni kadınlarını mesirelik yerlerde dolaştırıp gayr-i ahlâki işler içinde olduğundan Cezayir-i Bahr-i Sefid'e gönderilmesine rağmen Bakırköy'deki okulda öğretmenliğe devam ettiği tespit edilmişti. Kitapçı Sempad Davutyanyan, eşkiyalık maddesinden dolayı Maraş ve Halep'te tevkif olunmuş; sonra Dersaadet'e gelerek Kadıköy'deki ailesi yanında ikamet edip Bahçekapısı'nda kitapçılıkla meşgul olmuştu.²⁸

c-Malî Denetim: Okulların gelir kaynakları, giderleri ve gelir-gider bilançoları gibi hususlar da denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Mekâtib-i Gayrimüslime'nin ihtiyaçlarını karşılamak için okul idarecilerinin de içinde bulunduğu bir komisyon tarafından balo, tiyatro ve piyango çekilişleri düzenlenirdi. Bu tür uygulamalardan elde edilen gelir ilgili okula bir komisyon tarafından harcanırdı. Bu komisyonun harcamalarının, müfettişlik tarafından resmen incelenmesi gerekirdi. Fakat çoğu kere bu inceleme

²⁷ BOA. MF.MGM, 1/46.

²⁸ BOA. MF.MGM, 7/12.

gereği gibi yapılmazdı. Bununla birlikte Müslüman özel okullar da benzer çalışmalarla okullarına gelir elde ederlerdi.²⁹

Okullara gelir elde etmek için yapılan bu tür faaliyetler kimi zaman Gayrimüslim cemiyet ve cemaatler tarafından yapıldığından toplanan paralar başka amaçla da kullanılmaktaydı. Bu problemi çözmek için 17 Şubat 1889 tarihinde Meclis-i Maarif Komisyonu bir karar aldı. Bu karara göre okullara yardım etmek amacıyla düzenlenen balo, tiyatro ve piyango çekilişlerinin biletleri okulun bulunduğu Maarif Müdürlüğü ile birlikte hazırlanıp Maarif müfettişleri tarafından kontrol edilecekti.³⁰ 10 Aralık 1892 tarihli Maarif Nazırı'nın bir yazısı ile Patrikhane veya Hahamhanece belirlenen bu komisyonlar yapacakları faaliyetleri yazılı bir dilekçe ile ilgili Maarif Müdürlüğüne vereceklerdi. Maarif Müdürlüğü, Maarif Nezareti'ne ilgili isteği ilettikten sonra uygun görülen programlar yapılabilecekti.³¹ Gayrimüslim okullar malî ihtiyaçlarını karşılamak için sık sık balo, tiyatro ve piyango çekilişlerine müracaat etmekteydiler. Çengelköy Rum okulları için Çengelköy Rum milleti kilise ve mektep meclisi heyeti; Maarif Nezareti'ne verdikleri bir dilekçede, 3 adet sıbyan okulu için kilisenin maddî desteğinin yeterli olmadığı ve ahalinin de çoğu fakir fukara olmasından dolayı okullarının giderlerini karşılayamadıklarını dile getirmişlerdi. Bunun için 16 Şubat 1893 tarihinde Beyoğlu'nda Tepebaşı Tiyatrosunda adap ve erkâna uygun olarak bir balo düzenleyip 250 liralık bilet tertip edip satmak istediklerini beyan etmişlerdi. Masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan geliri okulun gelir defterine kayıt edeceklerini belirtip okulun yıllık gelir-gider defterini de dilekçelerinin ekinde sunmuşlardı.³²

Teftiş ile görevlendirilen bir müfettiş idarî, eğitim-öğretim ve malî olmak üzere üç alanda denetimi aynı anda yapar, sonucu bir rapor halinde Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ne sunardı. Denetim raporları incelendiğinde bazılarının kısa ve ayrıntısız bazılarının da tavsiyeleri içeren uzun ve ayrıntılı olduğu görülmektedir. İstanbul'daki okulla-

²⁹ BOA. MF.MGM, 7/51; BOA, Y.PRK.MF, 1/67.

³⁰ BOA. Y.PRK.MF, 1/67.

³¹ BOA. MF.MGM, 1/71.

³² BOA. MF.MGM, 3/3.

rın teftiş raporları genellikle kısa ve ayrıntısızdır. 6 Mart 1894 günü Müfettiş Halil Arif Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme’de bulunan erkek ve kız Rum okullarından altı tanesini teftiş etmişti. Müfettişin isim ve imzası olan raporun ilk cümlesinde “*Dün almış olduğum emr-i âli üzerine Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme taraflarındaki Rum mekteplerini teftiş ettim*” ifadesi yer almaktadır. Raporda okulların yürürlükteki nizamlara uygun eğitim-öğretim verdiği belirtilmektedir.³³ Aşağıda Müfettiş Halil Arif Beyin teftiş ettiği okullar ve teftiş unsurları verilmektedir.

İstanbul’daki Denetleme Örnekleri

1-Beşiktaş Köy içi Erkek Rum Mektebi

İdarecisi: Mösyö Todor Payarin oğlu

Öğretmen Sayısı: 4

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 6

Öğrenci Sayısı: 165

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

2-Beşiktaş Köyiçi Kız Mektebi

İdarecisi: Madam Eftari Satureni

Öğretmen Sayısı: 4

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 3 ibtidaî, 4 rüştiye

Öğrenci Sayısı: 200

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

³³ BOA. MF.MGM, 3/120.

3-Ortaköy Divanyolu'nda Rum Erkek Mektebi

İdarecisi: Mösyö Dimitriyos

Öğretmen Sayısı: 2

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 5

Öğrenci Sayısı: 76

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

4-Ortaköy Divanyolu'nda Rum Kız Mektebi

İdarecisi: Madam Kloptra

Öğretmen Sayısı: 2

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 3 ibtidaî, 3 rüşdiye

Öğrenci Sayısı: 154

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

5-Kuruçeşme'de Camiîşerif sokağında Rum Erkek Mektebi

İdarecisi: Rahip Diyonusyos

Öğretmen Sayısı: 1

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 3

Öğrenci Sayısı: 27

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

6-Kuruçeşme'de Camiişerif sokağında Rum Kız Mektebi

İdarecisi: Madam Varalyorgiyadis

Öğretmen Sayısı: 1

Öğretmen Statüsü: Diplomalı

Sınıf Sayısı: 3 ibtidaî, 2 rüşdiye

Öğrenci Sayısı: 33

Programı: Muzır husus bulunmamaktadır

Kitapları: İncelendi

Öğrenci Durumu: Tamamı Rum olup, Müslüman öğrenci bulunmamaktadır.

II. Abdülhamid döneminde İstanbul ve taşradaki okullar ayda ortalama iki defa teftiş edilip³⁴ gelen teftiş raporları Maarif Nezareti'nde toplanırdı. Bu raporlar Nazır tarafından 15 günde bir, bazen de ayda bir defa olmak üzere Sultan'a sunulurdu. Devletin okulları denetlemesi karşısında Gayrimüslim ruhanî reisler, denetleme hususunda genel olarak rahatsız olsalar da okulların açık olup eğitim öğretime devam etmeleri kendileri için daha önemliydi. Hatta 18 Şubat 1863 tarihli bir namede, Roma Katolik Kilisesine bağlı Osmanlı topraklarındaki Ermeni Katoliklerinin ibadet, okul ve diğer işlerinde gördükleri muameleden dolayı memnun oldukları ve Sultan Abdülaziz'e şükran ve dua ettikleri görülmektedir.³⁵ 14 Mart 1899 tarihli başka bir namede ise Osmanlı Devleti'ndeki Rum Katoliklerinin okul, ayin ve diğer konularda memnuniyet duydukları belirtilmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılın ikinci yarısında özellikle II. Abdülhamid döneminde, Gayrimüslim okullarının denetimi üzerinde oldukça hassas davranması yüzyılın dünyada hâkim politikaları da gözönünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Yüzyılda egemen olan milliyetçilik düşüncesi, ekonominin globalleşmesi, kitle iletişim ve ulaşım araçları ile fikirlerin daha hızlı yayılması Osmanlı Devleti'ni etkilediği gibi diğer imparatorlukları da derinden etkilemiştir. Bu iç içe geçişgenliğin olduğu bir

³⁴ BOA. MF.MGM, 4/76.

³⁵ BOA. Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH), 1/54.

³⁶ BOA. Y.PRK.NMH, 6/35.

ortamda Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Gayrimüslim unsurları denetim altında tutma duyarlılığı normal karşılanmalıdır. Gayrimüslim hemen her okulun nizamname denilen tüzüklerinde gayelerinin “*yegâne amacı ve hedefi mecburiyet-i tahsile tabi olan etfali hayat için ziyade lâzım olan malumat-ı mezhuratın vatanperver ve mustakim insan olarak yetiştirmek ve bu suretle kavaid-i cedide-i tadriseye tevfikân hareket etmek*” ifadeleri ile çocukları yeni eğitim tekniklerine göre vatanperver olarak hayata hazırlamak olduğu ifade edilmiştir.³⁷ Öte yandan 1908'den sonra Gayrimüslim okulları üzerindeki devlet denetimi hissedilir derecede hafifletilmekle birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu okullar üzerindeki devlet denetimi tekrar artırılmış, mümkün olduğu kadar erkek ve kız okulları ayrılmış, Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin okutulması tekrar mecburî kılınmıştı.

S o n u ç

Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan Gayrimüslimler, İstanbul'un fethinden devletin yıkılışına kadar belli bir hukukî statü altında yaşamışlardır. Bu hukukî yapının içinde eğitim-öğretim işleri de bulunmaktaydı. Başlangıçta kilise içlerinde ve ruhanî kişiler tarafından yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri, zamanla mekan ve içerik olarak değişmiştir. Bu değişim, hiç şüphesiz Gayrimüslim halkın eğitiminin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Gayrimüslim okullarda kendi cemaat dili, Türkçe ve en az iki Avrupa dili öğretilmekteydi. Bu okulların genel eğitim-öğretim programları da kaliteli ve başarılı idi. Okulların bu özelliklerinden dolayı kimi Müslüman veliler yasak da olsa, çocuklarına buralarda eğitim-öğretim aldirmişlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti yöneticileri, devlet düzenine yeni bir nizam vermek için kamu yönetiminde yapısal değişikliklere gitmeye başlamıştır. Bu yapısal değişikliğin başında Tanzimat Fermanı önemli bir rol oynamıştır. Gayrimüslim eğitim kurumları da bu yapısal değişiklikten etkilenmiştir. Devlet yöneticileri bu eğitim kurumlarını, yeni ve modern devlet anlayışı ile devletin genel işleyiş ahengini bozmamak için bir sistem altına almak istemişlerdir. Bunun için bazı kanun, yönet-

³⁷ BOA. MF.MGM, 10/30.

melik ve tüzük gibi uyulması gereken hususlar ortaya konmuştur. Devletin bu uygulaması, Gayrimüslim Osmanlı toplumunu ötekileştirmeyip izole etmeden, belli bir hukuk çerçevesinde devletin ve toplumun bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Devletin temel haklarından olan devlet içindeki kurumların denetim yetkisi, Gayrimüslim eğitim kurumlarını da kapsamıştır. Bu tür denetime yönelik hususlar ile Gayrimüslim halkın asimilasyona tabi tutulduğunu göstermeyip tam tersine onları sistem içine alıp devlete ve topluma entegrasyonunu sağlamak amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin siyasal varlığının sonunu getiren uluslararası politik faktörlerin etkisiyle Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile savaşların getirdiği süreci takip eden dönemlerdeki Gayrimüslim okullarının statüleri ve fonksiyonlarının değiştiği, sisteminin bozulduğu, temel amaçlarından saptığı, milliyetçilik ve ayrıcalık hareketlerine karıştığı dönemleri bu çalışmanın dışında olup farklı bir düzlemde değerlendirilmelidir.

“THE SCHOOLS OF NON-MUSLIM COMMUNITIES IN THE OTTOMAN EMPIRE
(EDUCATION-ADMINISTRATION- INSPECTION)”

Abstract

Non-Muslims lived together with the Muslims under the Ottoman administration from the 15th century to the early 20th century. The state tried to integrate the non-Muslim communities within the certain legal conditions, and perceived them as a different part of the society and the state without otherization. The policy of education was also given a shape in this process. The educational institutions survived until the modern periods despite being undergone some changes and renovations. The state strived to centralize the education system by increasing its control over the schools of the non-Muslim communities since the beginning of the 19th century. This control over the schools created a discontent among the communities, especially the school administrations and the religious leaders. This led to some trouble in the relations between the non-Muslim communities and the state. These schools, which contributed considerably to the modernization process of the Ottoman Empire, were sometimes preferred by the Muslim bureaucratic elite and bourgeoisie for the quality of the education, though it was forbidden. This study researched the education activities of the non-Muslim schools on the basis of the primary sources found out in the Ottoman Archives.

Keywords

Ottoman State, Non-Moslem schools, Otherization, Regulation of Public Education.